

Надія ВОЙТОВИЧ

кандидатка історичних наук, доцентка,
доцентка кафедри історії України, економічної теорії та туризму,
Львівський національний університет ветеринарної
медицини та біотехнологій ім. С.З.Гжицького
(Львів, Україна), wojtovych@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6313-9585>

Розлучення у сім'ях українців Галичини в 1920–1930-х рр. (за матеріалами судових справ Львівської греко-католицької митрополичої консисторії)

DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.06.098>

УДК: 348:347.624(477.83/.86)

Анотація. **Мета дослідження** – на основі аналізу матеріалів судових справ греко-католицької митрополичої консисторії з'ясувати основні причини/мотиви розлучень у сім'ях українців Галичини в 1920–1930-х рр. **Методологія** базується на застосуванні принципу історизму, а також на загально- і спеціальних наукових методах, передусім на порівняльно-історичному. Першочергове значення надане вивченню архівних справ та етнографічної літератури, що дало змогу проаналізувати й порівняти дані, які стосуються шлюбу, сім'ї початку ХХ ст., із попереднім ХІХ ст. **Наукова новизна.** На основі опрацьованих архівних справ уперше в українській історіографії проаналізовано мотиви та причини розлучень у сім'ях українців Галичини в 1920–1930-х рр. Наведені фактографічний матеріал і теоретичні узагальнення матимуть значення для розуміння соціально-економічних та суспільно-політичних реалій галицького сільського суспільства. **Висновки.** Під час розлучення українські селяни Галичини керувалися різними мотивами і причинами, спираючись переважно на церковно-канонічні вимоги та звичаєве право. Серед основних причин сімейного розбрату чи анулювання шлюбу були канонічні (примусовий шлюбний союз, шлюб між близькими родичами, бігамія, порушення обряду вінчання, зокрема використання іншого, ніж греко-католицький) та неканонічні (аморальна поведінка, психічне або фізичне захворювання, жорстоке поводження, погрози з боку членів подружжя, побиття). Водночас подружжя зрада не вважалася у сільському середовищі вагомою підставою для припинення шлюбу. Клопотаннями до церковного суду про оголошення зниклих членів подружжя померлими і про розірвання шлюбного зв'язку позивачі прагнули по-новому влаштувати особисте життя, керуючись як практичними міркуваннями, так й емоційними чинниками. Більша частина судових справ стосуються клопотань щодо припинення шлюбу через смерть одного з подружжя та узаконення шлюбу «на віру». Виокремлюємо також політичні мотиви розірвання союзів, адже такі обставини, як бездержавність чи встановлення радянського режиму ставали підґрунтям для непорозумінь, арештів, доносів, випробувань партнерів на вірність і врешті-решт нерідко спричиняли розлучення.

Ключові слова: Галичина, українці, розлучення, шлюбно-сімейні відносини, шлюб, сім'я.

У 1920–1930-х рр. західноукраїнські землі, зокрема Галичина, перебували у складі II Речіпосполитої. Звісно, асиміляційна політика уряду щодо українців справляла негативний вплив на всі сфери їхнього суспільно-політичного та культурного життя. Проте, якщо аналізувати шлюбно-сімейні відносини загалом і причини розлучень зокрема, то вплив польських законів був майже невідчутним. Це пояснюється кількома причинами. По-перше, переважну більшість населення краю становили українці,

котрі проживали у сільській місцевості; по-друге, хоч і були випадки укладення між-національних шлюбів, проте українці дотримувалися здебільшого принципу територіальної, національної й релігійної ендогамії; по-третє, якщо для поляків у сфері сімейного права важливий вплив мала католицька, то для українців Галичини – греко-католицька церква. Зрештою тогочасне українське сільське суспільство, залишаючись в основі своїй консервативним, у сфері сімейних відносин керувалося звичаєвим правом, і попри часті зміни шлюбного законодавства в державі традиційні сімейні звичаєві норми залишалися незмінними.

Для загального розуміння притаманних галицькому суспільству досліджуваного періоду соціально-економічних та культурних реалій, які безпосередньо впливали на шлюбно-сімейні відносини, доцільно звернутися до праці О.Пасіцької, котра аналізує етнодемографічні процеси й соціальну структуру місцевого населення¹. Важливе значення має також студія П.Чорнія про міжвоєнну Галичину як територію культурного прикордоння, де співіснували різноманітні етнічні культури. Автор згадує і про характерні для міжвоєнної Галичини проблеми міжетнічного співжиття, зокрема у сфері мішаних шлюбів, що їх найчастіше укладали містяни-українці та містяни-поляки². Проблема існування сім'ї на початку ХХ ст., зокрема подружня зрада в галицьких міських родинах української інтелігенції, стала предметом уваги І.Черчович³. У порівняльному контексті згадаємо і про вдалу спробу реконструювати шлюбні відносини, відтворити цілісну картину розвитку сім'ї православних українців у складі Російської імперії другої половини ХVІІІ ст., показати співвідношення звичаєвого, церковного, світського права, з'ясувати причини розлучень і процес розірвання шлюбу, яку здійснила І.Петренко⁴. Натомість питання шлюбно-сімейних відносин у середовищі сільського населення Галичини міжвоєнного періоду, зокрема і причин розлучень, в історіографії поки що не порушувалися. А, між тим, це був історичний час, який сконструював свою модель шлюбно-сімейних відносин.

На основі аналізу матеріалів судових справ Львівської греко-католицької митрополичої консисторії, які сьогодні зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у Львові, спробуємо з'ясувати основні мотиви та причини розлучень у сім'ях українців Галичини в 1920–1930-х рр. Матеріали цих справ хронологічно охоплюють період до початку 1940-х рр. Тут зафіксовано різноманітні позовні заяви, які стосувалися зняття заборони на отримання церковного шлюбу між родичами, прохання про легалізацію шлюбів «на віру», визнання подружнього союзу недійсним у зв'язку з імовірною загибеллю чоловіка на фронті чи в еміграції (що потрібно було довести), зрештою клопотання про розлучення, яке ґрунтувалося на канонічних (примушування, шлюб між близькими родичами, бігамія, неправильність у церемонії вінчання) та неканонічних (аморальна поведінка, наявність психічної чи фізичної хвороби, жорстокість, погрози з боку шлюбного партнера, побої) підставах.

На початку ХХ ст. в Україні серед сільських жителів розлучені становили лише 0,6 особи на 100 тис. населення⁵. Головними причинами, які визнавалися навіть сільською громадою, були неспроможність подружжя мати дітей, пияцтво чи

¹ Пасіцька О.І. Соціально-економічна діяльність українців Галичини (1919–1939): Дис. ... д-ра іст. наук. – Л., 2019. – С.68–76.

² Чорній П. Етнічні групи Галичини міжвоєнного періоду: міжетнічне (спів)життя та соціокультурні трансформації. – Л., 2018. – С.207.

³ Черчович І. Подружні зради в галицьких сім'ях кінця ХІХ – початку ХХ ст. [Електронний ресурс]: <https://uamoderna.com/md/cherchovych-galicia-adultery>

⁴ Петренко І. Шлюбно-сімейні відносини українців у другій половині ХVІІІ ст. – Полтава, 2009. – 119 с.

⁵ Чмелик Р. Мала українська селянська сім'я другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (структура і функції). – Л., 1999. – С.70.

марнотратність чоловіка⁶. Для того, щоб уникнути таких розлучень, зокрема на Бойківщині та Гуцульщині, до чоловіків, котрі пропивали господарство, громада прикріплювала шанованого газду, без якого марнотратник не міг нічого ані продати, ані подарувати⁷. На початку ХХ ст. на Галичині та Закарпатті греко-католицька церква спільно з громадою практикувала як превентивний захід «шлюби тверезості», коли під час вінчання від молодих вимагали присягнути на Біблії про утримання від споживання алкоголю⁸. Проте після Першої світової війни роль громади в боротьбі з пияцтвом послабилася, а сімейні конфлікти вирішувалися вже повітовими судами⁹.

У мистецтві, літературі, спогадах сім'я часто постає ідеалом, сенсом життєвих прагнень, мовляв, «без сім'ї нема щастя на землі»¹⁰. За народними переконаннями, шлюб брався на все життя, тому «з ким вінчатися, з тим і кінчатися»¹¹. Звісно, на початку ХХ ст. ідеальні шлюби «по любові» існували. Але поширеними й навіть модними вони були лише серед представників вільних професій (художники, письменники), котрі трактували шлюб із «простими», «незіпсованими» селянами як вияв любові «до народу», до його культури¹².

Якою ж була українська галицька сім'я в 1920–1930-х рр. та які причини змушували подружжя розривати шлюб чи клопотатися про визнання його недійсним? Реалії сільського життя у сфері шлюбно-сімейних відносин українців міжвоєнної Галичини виявляються далекими від ідеалу й романтичних почуттів. То був період польської окупації, а в окупаційні часи негативні тенденції в усіх аспектах людської життєдіяльності проявляються особливо гостро. Це відчула на собі й українська сільська сім'я, для якої пияцтво, зради, спад народжуваності та розлучення ставали невід'ємними рисами буденності. До того ж асиміляційна політика влади в поєднанні з проблемою аграрного перенаселення¹³ призвели до масової еміграції українських селян до Канади, США, інших країн, що зрештою не могло не вплинути на долю кожного переселенця, на його родинне життя (так, в одній з архівних справ зазначалося, що чоловік просив розлучення з жінкою, яка в 1914 р. виїхала до Канади, і ходили чутки, «що жена більше до Галичини не має заміру повернути. Це нищить мене морально, як і матеріяльно, а надто унеможлиблює провадження раціональної господарки»¹⁴). Інші, не менш важливі обставини, які впливали на функціонування чи розпад сім'ї, – це війни, спочатку Перша світова, а потім польсько-українська. Тисячі чоловіків були мобілізовані, помиралі від епідемій, гинули в боях, зникали безвісти тощо. Зазначені обставини спонукали жінок клопотатися перед Львівською греко-католицькою митрополією консисторією про припинення шлюбу та про можливість створити нову сім'ю. Церковний суд збирав, заслуховував свідчення, все ретельно зважував і виносив відповідні постанови з огляду на смерть одного з подружжя або порушення канонічних законів чи через ряд інших причин, про які йтиметься нижче.

Розлука чоловіків та дружин із причин еміграції чи війни могла тривати роками. Звісно, це негативно впливало не лише на сім'ю як на малу соціальну групу (руйнувало її внутрішні зв'язки, емоційне, сексуальне життя, побут), але й на соціальну

⁶ Гошко Ю. Звичаєве право населення Українських Карпат та Прикарпаття XIV–XIX ст. – Л., 1999. – С.260.

⁷ Горинь Г. Громадський побут сільського населення Українських Карпат (XIX – 30-ті рр. ХХ ст.). – К., 1993. – С.70.

⁸ Чмелик Р. Мала українська селянська сім'я другої половини XIX – початку ХХ ст. (структура і функції). – С.101.

⁹ Горинь Г. Громадський побут сільського населення Українських Карпат (XIX – 30-ті рр. ХХ ст.). – С.71.

¹⁰ Стельмахович М. Українська родина. – К., 1995. – С.3.

¹¹ Там само. – С.15.

¹² Ганцкая О. Польская семья: Опыт этнографического изучения. – Москва, 1986. – С.28.

¹³ Див.: Качараба С. Еміграція з Західної України (1919–1939). – Л., 2003. – С.37.

¹⁴ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України). – Ф.201. – Оп.2а. – Спр.261. – Арк.3.

рівновагу та звичний щоденний уклад. Клопотаннями до церковного суду про оголошення зниклих членів подружжя померлими і про припинення шлюбу позивачі прагнули по-новому влаштувати особисте життя й водночас виправити своє становище в очах громади, сільського священика тощо. Якщо до попередніх мотивів додамо економічну необхідність створення нової родини, то, власне, сформується чітка картина процесу розлучень серед українців Галичини міжвоєнного періоду. Матеріали судових справ це підтверджують:

«Маю середнє господарство, на котрім нема кому робити, бо старий батько слабкий, тому мушу йти другий раз замуж»¹⁵;

«Жінка [...] просить звінчатися повторно з вдівцем, бо бідує сама, потребує господаря, опікуна дитини, а Іван не може обійтися без газдині в хаті»¹⁶;

«Вдовиця вже сім літ без опіки, а вдовець не має де голови приклонити»¹⁷;

«Мушу віддаватися (вийти заміж – *Н.В.*), бо не маю господаря. Будинки облітають, стодола вже два роки не докінчена, коло поля нема кому робити»¹⁸.

Для припинення законного шлюбу церковний суд митрополії мав переконатися, що зниклий член подружжя дійсно мертвий, а не просто відсутній зі власної чи не власної волі. Тому судовий процес інколи міг тривати роками:

«Сепарований в суді цивільнім 1908 р. хотівби другий раз оженитись тому, що має певність, що жена десь умерла, коли 11 літ нема по ній ніякої вістки»¹⁹;

«Суд аж у 1930 р. (11 років після зникнення – *Н.В.*) визнав чоловіка за померлого і дозволив Анні повінчатися навіть в часі посту, оскільки сего вимагають обставини»²⁰;

«З чоловіком прожили лише три тижні і він пішов на польсько-українську війну, і нема жодної вістки вже 5 років»²¹.

Показовою була справа, в якій львівський консисторський суд не визнавав чоловіка померлим, адже «здогад, що Стефан Кравчук впав жертвою якої епідемії або революційних погромів[,] не має ніякого значіння тому, бо тойже не лишив ніяких дітей і не посідав крім одного морґа поля ніякого майна. В виду того[,] если не жие більше[,] то є здогад, що не вернув домів, бо в Росії знайшов більше матеріяльне забезпечення»²². Лише апеляційний суд у Перемишлі таки визнав його за померлого, зважаючи на «моральність, чесність, побожність, добре пожитя з женою; [...] привязаня до рідного краю і рілі[,] хотяй би она була і одноморґова», та дав дозвіл жінці вийти заміж удруге²³.

¹⁵ Там само. – Спр.467. – Арк.14.

¹⁶ Там само. – Арк.17.

¹⁷ Там само. – Спр.261. – Арк.42.

¹⁸ Там само. – Арк.45.

¹⁹ Там само. – Спр.223. – Арк.8.

²⁰ Там само. – Спр.302. – Арк.38.

²¹ Там само. – Спр.451. – Арк.6.

²² Там само. – Спр.523. – Арк.8.

²³ Там само. – Арк.11.

За відсутності очевидців або офіційної реєстрації смерті розгляд справи був особливо скрупульозним, позаяк метою судового процесу було ухвалити рішення, дотримуючись передусім церковної доктрини. Випадки, коли чоловіки поверталися після багатолітнього полону, теж були, що надавало ситуації особливого драматизму. Про один із них, який трапився у с. Могильниця Тербовлянського повіту на Тернопільщині (нині с. Нова Могильниця Тернопільського р-ну) йдеться в архівній справі:

«Чоловік (Григорій Матвій – *Н.В.*) вернувся з полону, але жінка вже мала другого чоловіка (Івана Новицького – *Н.В.*), і не хоче жити з ним. Другий чоловік, оженившись, вимусив її[,] щоб она заінтабульовала (записала – *Н.В.*) на него половину хати з городом. Коли повернув перший, другий не відійшов до свого дому, бо вложив велику суму грошей в будову. Священик порадив, щоб перший чоловік Григорій підписав угоду з другим Іваном, на підставі котрої звернув би всі его грошеві вклади. Іван, вдоволенний вислідом угоди, задумав оженитися з иншою, та жодна за него не хотіла вийти через те, що в тій справі не оказався чоловіком чести. І Анна нігде не може показатися між людьми, бо всі єї цураються»²⁴.

Зрештою, за канонічними вимогами, жінка змушена була повернутися до законного першого чоловіка. Справа скінчилася тим, що «супруги Анна і Григорій поєдналися і живуть разом в згоді і в любові як колись перед війною»²⁵.

Щасливо одружений, побожний та заможний чоловік, який до того ж має дітей, повернувся б, не полишив би родину – власне, це обґрунтовувало правильність судового рішення зі встановлення факту його смерті. Але складається враження, що інколи судовий процес був надто формальним, а також те, що клопотальники та їхні свідки знали, що саме слід говорити, аби здобути співчуття й підтримку церковної влади. Тому безвісти зниклого чи померлого завжди характеризували як «дуже тихого і порядного чоловіка, примірного парохіянина і мужа, люблячого батька діточок»²⁶. Один зі свідків на підтвердження такої зразкової характеристики померлого згадував, як останній «давніше ходив з жінкою і з дитиною до церкви»²⁷.

Несхвальна оцінка громади й церкви також впливала на рішення звернутися до митрополичого суду з проханням формально припинити перший шлюб, щоб узаконити давно наявне «дике супружа» (шлюб «на віру»). Із таким клопотанням до церковної інституції в 1924 р. звернулася мешканка с. Задвір'я Буського повіту Марія Чалабай, чий «чоловік пропав у російському полоні. Вона не може дати собі ради з дітьми і господарством, мешкає тепер з своїм нареченим і навіть єсть від него в відміннім стані (вагітна – *Н.В.*), тож і буде дальше в дикім супружестві жити. [...] По кількакратних намовах зі сторони пароха годять ся они заключити тепер законне супруже»²⁸. У міжвоєнне двадцятиліття помітна тенденція до зміни самої суті шлюбу «на віру». Його існування пояснюється не так бажанням уникнути вінчання, як неможливістю подолати канонічні перешкоди для легалізації, позаяк економічні умови просто змушували жити спільно – для ведення господарства розлученими, покритками, вдівцями тощо²⁹.

²⁴ Там само. – Спр.316. – Арк.7–8.

²⁵ Там само. – Арк.9.

²⁶ Там само. – Спр.261. – Арк.42.

²⁷ Там само. – Спр.504. – Арк.13.

²⁸ Там само. – Спр.184. – Арк.37, 70.

²⁹ Пономарёв А.П. Развитие семьи и брачно-семейных отношений на Украине (Этносоциальные проблемы). – К., 1989. – С.103.

Упродовж XVI–XVIII ст., за звичаєм, перед тим, як одружитися чи вийти заміж удруге, вдівець або вдовиця мали вичекати півроку жалоби. У Литовському статуті, зокрема, зазначалося, що коли б жінка до шести місяців посміла вийти заміж, тоді втрачала записане їй від чоловіка «віно» й повинна була заплатити штраф³⁰. Майно жінки («віно», «придане») по смерті чоловіка по суті визначало її подальше становище. «Придане» повністю підлягало поверненню жінці, яке пізніше успадковували її діти³¹. Українські горяни до 1930-х рр. уважали, що заможна вдова мала право керувати, побити чи прогнати другого чоловіка³², тобто саме майновий стан визначав її домінуючу позицію у сім'ї.

Натомість у 1920–1930-х рр. удівці чекали дозволу на повторне вінчання значно довше, адже судові справи затягувалися, могли тривати роками, а подеколи десятиліттями. Проте й такий нібито легалізований повторний шлюб до початку XX ст. трактувався громадою як незаконний. Наприклад, бойки стверджували, що кожен може вінчатися скільки завгодно, якщо повдвіє, але визнавали лише перший шлюб, котрий супроводжувався весіллям³³.

У міжвоєнний період церковна влада навіть намагалася превентивно регулювати, контролювати та загалом не допускати розлучень по селах. Священики отримували доручення унеможливити «заключене таких супружеств, о котрих нема щонайменше обоснованої надії, що супруже будуть жити з собов по законах Божих і церковних»³⁴. Однак реальність того часу була зовсім іншою, адже подібних справ ставало щораз більше. І хоч у селі розлучення все ще сприймалося як соціальна драма, все ж поступово воно ставало звичним явищем буденності в контексті тих змін, які принесли еміграція та війни. Водночас певним показником трансформації сімейно-побутових відносин була ініціативність у розлученні саме жінок. Багато хто з них уже наважувалися відкрито відстоювати своє право на інше життя, тож вирішували жити окремо від своїх чоловіків, повернутися до батьківської оселі, йти до іншого чоловіка, полишити село, їхати на заробітки в місто тощо («Жінка пожила два тижні з чоловіком і потім вернулася до хати батьків»³⁵; «Она втікла на службу до Львова, а вислуживши рік[,] виїхала до Америки і вийшла там заміж»³⁶; «Она [...] щонайгірше полишила мое господарство і поїхала до родичів своїх»³⁷).

Матеріали судових справ свідчать, що жінки частіше за чоловіків (хоч і чоловіки теж) ставали жертвами примушування до шлюбу, оскільки для сільської громади, родини, батьків «маєток», добробут загалом були важливішими за кохання, особисті бажання та щастя («Мое сватане, заручини і весілля відбулось до двох неділь. Я собі не здавала справи[,] що то є вийти заміж – не сміла оперти їх (батьків – *Н.В.*) волі зі страху побоїв, а сі побої нераз були дуже тяжкі»³⁸).

У справі з с. Дідушиці Малі Долинського повіту (нині с. Малі Дідушиці Стрийського р-ну Львівської обл.) примушування як головна причина для розлучення супроводжувалося низкою інших: аморальною поведінкою чоловіка, побоями з його боку та ще й наявністю кровноспорідненого зв'язку між подружжям:

³⁰ Ісаєвич Я.Д., Федорів О.Р. Сімейний побут. Становище жінки [Електронний ресурс]: <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult207.htm>

³¹ Там само.

³² Горинь Г. Громадський побут сільського населення Українських Карпат (XIX – 30-ті рр. XX ст.). – С.172.

³³ Там само. – С.173.

³⁴ ЦДДАЛ України. – Ф.201. – Оп.2а. – Спр.558. – Арк.3.

³⁵ Там само. – Спр.394. – Арк.9.

³⁶ Там само. – Спр.261. – Арк.8.

³⁷ Там само. – Спр.406. – Арк.10.

³⁸ Там само. – Спр.311. – Арк.5.

«Жінка (Марія Мачоган – *Н.В.*) отримала вже декрет сепараційний у 1918 р. – досмертний розділ від стола і ложа з мужем. У 1920 р. хоче розлучення церковне з причини насильства. До вінчання була присилувана родичами задля маєтку [...] Хоча були межі собою родичами [...] Перед побоями родичів утікала з дому до сусідів [...] Вже під час самого весіля молодий єю побив. Наслідком побоїв породила неживу дитину [...] Муж набавився тяжкої полові недуги. [...] муж знаний в парохії яко чоловік дуже неморальний. Був судово караний за побите рідної матери в'язницею в Самборі [...] Коли жінка його покинула[,] взяв до себе вдову з її дітьми, а ще з донькою тої вдови має дитину»³⁹.

Примушування до шлюбу вважалося вагомою канонічною причиною, на яку посилалися у клопотаннях про його скасування. У таких справах завжди виносилося позитивне рішення. Так, 1930 р. церковний суд визнав шлюб між Іваном Миколишиним та Іванною Стефанів недійсним із таких мотивів: «Не з власної волі, а під примусом зі сторони родичів, які намовами, погрозами і побитем викликали в своїй несповна 15 літ доньці страх[,] який треба скваліфікувати як *metus relative gravis*, себто вистарчаючий, щоби її залякати і приневолити до подружжя»⁴⁰.

Загалом закон визнавав недійсними шлюби, укладені із застосуванням насильства; шлюби між близькими родичами; шлюби, в яких член подружжя на той час уже перебував у шлюбі (бігамія). У матеріалах митрополичого суду такі справи теж є. Зокрема в одній із них зазначалося: «По році супружого пожиття у Львові чоловік (Павло Коваль – *Н.В.*) поїхав на фронт, а дець в півроку пізніше довідалась, що мій муж має другу жінку в Будзанові» (нині с. Буданів Тернопільської обл.). У 1925 р. шлюб визнали недійсним⁴¹. В іншій справі йшлося: «Жінка (Іванна Мовчанюк – *Н.В.*) повінчалася з російським солдатом (Іваном Бритиковим – *Н.В.*). Греко-католицький священник не хотів їх вінчати. Тому повінчав їх у Волочиськах (нині м. Волочиськ Хмельницької обл. – *Н.В.*) полковий православний священник – без оповідей, без жодних документів. А через декілька місяців дізналася, що Іван був жонатий і має родину»⁴². До слова, неправильність у церемонії вінчання (інший обряд) також уважалася достатньою підставою для розірвання шлюбу. Так, в архівних матеріалах читаємо про чоловіка, який 1916 р. потрапив у російський полон, перебував на Кримському півострові, де й познайомився з Катериною Голик. Він підкупив нотаріуса і православного священника, щоб той їх обвінчав. Повернувшись додому на Галичину зібрався одружитися з іншою, а свій попередній шлюб уважав «за неважний, бо заключений був у православній церкві»⁴³. І справді, тогочасне церковне право забороняло укладати шлюби перед некатолицьким церковнослужителем, тому такі союзи визнавалися недійсними.

Аморальна поведінка, наявність психічного чи фізичного захворювання, жорстокість, погрози, побої – далеко не вичерпний перелік причин, на які посилалися під час розірвання шлюбних відносин. Так, в одній справі стверджувалося: «Життя її морально скандальне. Запізналась з парубком, який служив у мене. В 1914 р. запізнала ся знова з мужем учительки, який вернув з Америки і виїхала з ним до Золочева, де жила з ним цілий місяць»⁴⁴. Один зі свідків заявив, що «Марія в часі

³⁹ Там само. – Спр.258. – Арк.4–6.

⁴⁰ Там само. – Спр.211. – Арк.54.

⁴¹ Там само. – Спр.183. – Арк.2.

⁴² Там само. – Спр.502. – Арк.10.

⁴³ Там само. – Спр.510. – Арк.11.

⁴⁴ Там само. – Спр.210. – Арк.32.

неприсутності мужа неморально поступала собі з москалями, люди о тім знають і доповідять мужеві»⁴⁵. У зв'язку з «розпусним» способом життя жінки, яка втекла з російським військовим до Росії, прийняла православ'я та вийшла повторно заміж, чоловік просив про розлучення⁴⁶. «Жінка покинула мужа і жиє окремо [...] До нього не верне аж до гробової дошки, подаючи за причину старість, неспосібність супружества, брак сил до праці, охоту до відпочинку, грубе поведіння його і його дітей від першої жінки»⁴⁷. Чоловік вимагав розірвати шлюб, оскільки його дружина «має неміч тілесну, т. зв. келу»⁴⁸. Дружина покинула свого чоловіка, адже «боїться з мужем жити, аби не набратись сифілісу, котрого той набравсь від своєї першої покійної жени»⁴⁹. «По 10 літах життя муж мій зачав мене зневажати, надаючи мені побої. Без повідомлення мене вніс в окружний суд жалобу о розділ від стола і ложа»⁵⁰. «На саме Різдво почастував мене кулаком, а на Йордана гатив палков, поки діти не відорвали від мене»⁵¹.

Слід визнати, що подружня зрада не вважалася у сільському середовищі вагомою причиною для непорозумінь у родині. Це більше стосувалося міського населення Галичини, причому невірністю «грішили» здебільшого чоловіки. Цікаво, що, згідно з австрійським сімейним законодавством, жінка повинна була з розумінням поставитися до нетривалої зради чоловіка, адже «стислий зв'язок» його «з третьою особою не дорівнює перелюбству, і якщо такий зв'язок тривав короткий час, не можна вважати це за непорядне поводження»⁵².

На сфері сімейних відносин українців Галичини особливо гостро позначилися політичні події та процеси, пов'язані з боротьбою за державність та з її втратою. Для багатьох родин великі воєнні конфлікти ставали періодом арештів, доносів, випробувань на вірність і врешті-решт розлучень. Так, в одній судовій справі чоловік просив про «сепарацію», адже «в часі битв листопадових у Львові (йдеться про Листопадовий чин 1918 р. – *Н.В.*) жінка відгрожувалася йому, що его яко українця оскаржить, яко ворожо настроєного взглядом поляків. Внаслідок чого він був арештований, але з причин браку доказів зівстав увільнений»⁵³. В іншій справі читаємо про наміри жінки розлучитися, оскільки її чоловік «під час українсько-польської війни перейшов на сторону більшовиків і грабував своїх односельчан»⁵⁴. У 1920-х рр. чимало галичан, піддавшись агітації (неп, політика українізації), виїжджали до СРСР, що також ставало причиною розірвання шлюбу («чоловік вступив до Комуністичної партії, відносився дуже ворожо до церкви. У 1926 р. проти волі жінки і родини виїхав до Союзу Радянських Влад»⁵⁵).

Отже українські селяни Галичини при розлученнях керувалися різними мотивами та причинами, спираючись переважно на канонічні вимоги та норми звичаєвого права. Якщо до кінця XIX ст. переважали приписи останнього, то з

⁴⁵ Там само. – Спр.500. – Арк.12.

⁴⁶ Там само. – Спр.256. – Арк.1.

⁴⁷ Там само. – Спр.223. – Арк.6.

⁴⁸ Там само. – Арк.17.

⁴⁹ Там само. – Спр.184. – Арк.8.

⁵⁰ Там само. – Спр.210. – Арк.7.

⁵¹ Там само. – Арк.19. І хоч за звичаєвим правом, коли чоловік бив жінку, вона мала можливість покинути його та повернутися до батьків у «лишанки» (див.: *Горинь Г.* Громадський побут сільського населення Українських Карпат (XIX – 30-ті рр. XX ст.). – С.170), проте це було тимчасовим способом порятунку від насильства й на практиці відбувалося вкрай рідко.

⁵² *Червович І.* Подружні зради в галицьких сім'ях кінця XIX – початку XX ст. [Електронний ресурс]: <https://uamoderna.com/md/cherchovych-galicia-adultery>

⁵³ ЦДДАЛ України. – Ф.201. – Оп.2а. – Спр.223. – Арк.9.

⁵⁴ Там само. – Спр.355. – Арк.30.

⁵⁵ Там само. – Спр.467. – Арк.3.

початку ХХ ст. – превалював вплив греко-католицької церкви, підтвердженням чого стала велика кількість позовів до митрополичого суду з проханням про розлучення чи визнання шлюбу недійсним. Саме тому серед основних причин розладу у сім'ях і розірвання шлюбних союзів у міжвоєнний період були канонічні – примушування до шлюбу, шлюб між близькими родичами, бігамія, неправильність у церемонії вінчання (недотримання обряду, інший обряд), формальне припинення шлюбу для узаконення давнішого шлюбу «на віру» («дике супружа»). Інші поширені причини полягали в аморальній поведінці, наявності психічного чи фізичного захворювання, у жорстокому поводженні, погрозах, побоях. Подружня зрада, однак, не вважалася у сільському середовищі вагомою підставою для розірвання шлюбу.

Усі ці причини особливо гостро артикулювалися в умовах еміграції та воєнного часу, коли розлука чоловіка і дружини могла тривати роками, створювалася атмосфера невизначеності, матеріальної та емоційної нестабільності, що впливала не лише на сім'ю як на малу соціальну групу, але й на соціальну рівновагу села. Звертаючись до церковного суду про оголошення зниклих членів подружжя померлими і про припинення шлюбу, позивачі прагнули по-новому влаштувати особисте життя. Керувалися при цьому як практичними міркуваннями (економічний захист, стабільність, виживання), так й емоційними чинниками (кохання, потреба у спільному вихованні дітей). Саме тому в архівних джерелах більша частина справ стосуються клопотань щодо припинення шлюбу через смерть одного з подружжя та узаконення шлюбу «на віру».

Українська греко-католицька церква в 1920–1930-х рр. зберігала великий духовний вплив та залишалася моральним арбітром сімейного життя галицького суспільства. Таким чином, подібно до того, як колись молоде подружжя просило про церковне благословення для таїнства шлюбу, тепер ішлося про формальне скасування цього союзу.

Окремо виділяємо політичні мотиви розірвання шлюбів, адже бездержавність, польська окупація Галичини, встановлення більшовицького режиму на інших українських землях ставали підґрунтям для політичних зрад, доносів, арештів, інших випробувань подружжя на вірність, і врешті-решт нерідко призводили до розлучень.

REFERENCES

1. Cherchovych, I. (2015). *Podruznbni znady v halytskykh simiakh kintsia XIX – pochatku XX st.* Retrieved from: <https://uamoderna.com/md/cherchovych-galicia-adultery> [in Ukrainian].
2. Chmelyk, R. (1999). *Mala ukrainska selianska simia druboi polovyny XIX – pochatku XX st. (struktura i funktsii)*. Lviv. [in Ukrainian].
3. Chornii, P. (2018). *Etnichni hrupy Halychyny mizhvoiennoho periodu: mizbetnichne (spiv)zhyttia ta sotsiokulturni transformatsii*. Lviv. [in Ukrainian].
4. Gantskaya, O. (1986). *Polskaya semya: Opyt etnograficheskogo izucheniya*. Moskva. [in Russian].
5. Horyn, H. (1993). *Hromadskiy pobut silskoho naselennia Ukrainykykh Karpat (XIX – 30-ti rr. XX st.)*. Kyiv. [in Ukrainian].
6. Hoshko, Yu. (1999). *Zvychaiwe pravo naselennia Ukrainykykh Karpat ta Prykarpattia XIV–XIX st.* Lviv. [in Ukrainian].
7. Isaievych, Ya.D., & Fedoriv, O.R. (n. d.). *Simeinyi pobut. Stanovyshe zbinky*. Retrieved from: <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult207.htm> [in Ukrainian].
8. Kacharaba, S. (2003). *Emigrantsia z Zakhidnoi Ukrainy (1919–1939)*. Lviv. [in Ukrainian].
9. Pasitska, O.I. (2019). *Sotsialno-ekonomichna diialnist ukraintiv Halychyny (1919–1939)*. (Doctor's thesis). Lviv. [in Ukrainian].
10. Petrenko, I. (2009). *Sbliubno-simeini vidnosyny ukraintiv u drubii polovini XVIII st.* Poltava. [in Ukrainian].
11. Ponomarev, A.P. (1989). *Razvitie semi i brachno-semeynykh otnosheniy na Ukraine (Etnosotsialnye problemy)*. Kiev. [in Russian].
12. Stelmakhovych, M. (1995). *Ukrainska rodyna*. Kyiv. [in Ukrainian].

Nadiia VOITOVYCH

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History), Docent,
Docent at Department of History of Ukraine,
Economic Theory and Tourism,
S.Z.Gzhytskyi National University of
Veterinary Medicine and Biotechnologies Lviv
(Lviv, Ukraine), wojtovyich@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6313-9585>

Divorce in the Families of Ukrainians in Halychyna in the 1920–1930s (Based on the Cases of the Court of the Lviv Greek-Catholic Metropolitan Consistory)

Abstract. The purpose of the study is to uncover the main reasons/motives for seeking divorce among the Ukrainians in Halychyna in the 1920–1930 s, based on the analysis of the records of the court of the Lviv Greek-Catholic Metropolitan Consistory. The research methodology is based on the principle of historicism, as well as on general scientific and specific scientific methods, primarily the comparative-historical method. Priority was given to the study of archival documents and ethnographic literature which made it possible to analyze and compare data related to marriage and family dating back to the early 20th century with the data of the 19th century. The scientific novelty of the study lies in the fact that the motives and reasons for the Ukrainians seeking divorce in Halychyna in the 1920–1930 s have been analyzed on the basis of elaborated archival court cases for the first time in the Ukrainian historical science. The factual materials and theoretical generalizations presented in the article are important for understanding the socio-economic and socio-political realities inherent in the then rural society. **Conclusions.** Going through the divorce, the Ukrainian peasants of Halychyna were guided by various motives and reasons, relying mainly on the canonical requirements of the Ukrainian Greek Catholic Church and the law of custom. Among the main reasons for the family discord or marriage annulment in the interwar period were canonical ones, i.e. forced marriage, marriage between close relatives, bigamy, irregularity in the wedding ceremony (including non-Greek Catholic rite), formal termination of marriage to legitimize the long-standing “wild spouse”. Other common reasons included immoral behavior, mental or physical illness, abuse, threats from a spouse, assault and battery. At the same time, adultery was not considered in rural areas a good reason to terminate the marriage. All these reasons were brought to the foreground in the context of emigration and wartime, when the separation of husbands and wives had lasted for years. In fact, by petitioning the ecclesiastical court to declare the missing members dead and to terminate the marriage, the suers wanted to arrange their personal life in a new way, guided by both practical considerations and emotional factors. That is why in archival documents most of the cases concern petitions for the termination of a marriage due to the death of one of the spouses and the legalization of the marriage “in faith” (unregistered marriage). The political motives for divorce were singled out as well, since such circumstances as the absence of the state, occupation of Halychyna by Poland, establishment of the Soviet regime in other Ukrainian lands became the basis for arrests, denunciations, political betrayals, fidelity tests and, eventually, divorces.

Keywords: Halychyna, Ukrainians, divorce, marital and family relations, marriage, family.